

HTIJENJA I OSTVARENJA NOVOSADSKOGA DOGOVORA

Stjepan Babić

Burno raspravljanje o našem književnom jeziku nije razbistrilo pojmove, čak je ponovno zamutilo i one koji su se počeli razbistravati. Problemi su krupni. Još se nismo složili ni o najosnovnijim obilježjima koja treba da ima svaki književni jezik. Već više od sto godina tražimo za nj ime, a ni do danas ga nismo našli. Kad i govorimo o *hrvatskosrpskom* odnosno *srpskohrvatskom književnom jeziku*, nema sloge je li to jedinstven jezik ili nije. Istiña, danas većina prihvaća varijante kao najbolju oznaku postojećega stanja, ali sloge o statusu tih varijanata nema. Jedni smatraju da one funkcioniraju kao dva književna jezika, a drugi da su dvojstvo u jedinstvu, odnosno jedinstvo u dvojstvu, »isto samo malo drugačije«. Nismo načistu ni s normom. Imamo li jednu ili dvije? Ili jednu, ali ne jedinstvenu? Nekima je pravo svetogrđe kad se spomenu dvije norme, ali ne kazuju kako dvije varijante mogu funkcionirati s jednom normom, kako se za više naroda s razlikama u jezičnim navikama može donijeti jedna norma bez nasilja za njihove opravdane govorne navike. Ta i druga načelna pitanja od neobične su važnosti za normativnu i praktičnu jezičnu djelatnost. Bez jasnoga odgovora na njih normativci gube kriterije i nemaju sigurnosti što ide u književni jezik, a što treba da ostane izvan njegovih granica. Ili, ako su sigurni, prelaze svoja ovlaštenja. Nevolje koje odatle proizlaze za praktičnu djelatnost u školama, uredima, uredništvima, u javnoj jezičnoj djelatnosti uopće, još su veće.

U moru tih nejasnoća i nesigurnosti kopno se ne vidi. Jedini plovak za koji se mnogi prihvaćaju Novosadski je dogovor. U kolebanju se obično postavlja pitanje je li što u skladu s njime ili nije. Ali ni taj plovak nema čvrsta uporišta. Jer Zaključci su nepotpuni, neprecizni, previše uopćeni, na visokom su stupnju apstrakcije. Između njih i stvarnosti vrlo je velik raspon te su moguća različita, često i sasvim suprotna tumačenja. Nije onda čudno što su postali sporni odmah poslije potpisivanja. Već u početku 1955, a potpisani su u prosincu 1954, spore se o njih M. Stevanović i Lj. Jonke, da spomenem jedan od prvih sporova.¹ Spore se dakle sami njihovi potpisnici. To je i razumljivo jer Novosadski zaključci nisu nastali kao prirodan izraz jedinstvenog nastojanja dviju strana niti su bili odraz stvarnih jezičnih prilika, nego su odraz određenih htijenja jedne strane i prilika vremena u kojem su nastali.

Ako želimo danas shvatiti pravu bit Zaključaka, tada treba da ih razmotrimo sa tri gledišta. Jedno su bila htijenja koja im leže u osnovi, drugo su sami Zaključci, a treće su ostvarenja u kasnijem jezičnom djelovanju.

¹ »Borba«, 19. i 30. 4. 1955.

Zašto spominjem htijenja? Zato što su se ona očitovala vrlo vidljivo i ostavila jasne tragove te nema nikakve sumnje da su bila ni kakva su bila. O njima možemo govoriti sasvim konkretno.

Prvo što valja istaći jest to da Novosadski dogovor nije plod socijalističkih prilika u nas. Nakon starojugoslavenskog unitarizma i nesreća koje je donio, nova, socijalistička Jugoslavija krenula je drugim putem. Oslobodivši se prvih, pogrešnih shvaćanja nacionalnog pitanja i polazeći od nesretnih iskustava u karadorđevićevskoj Jugoslaviji KPJ uzela je smjer koji jedini vodi pravom rješenju. Da ga pokažem, navest ću nekoliko karakterističnih odlomaka iz knjige E. Kardelja:

»Nasilno formiranje, »spajanje» nacija povećava otpor nacije i jača separatističke i nacionalističke elemente. Zato je i jugoslovenska unitaristička politika doživjela potpuni slom kod svih nacija Jugoslavije.«²

»Radnička klasa ne može biti za ukidanje četiriju ili pet nacionalizama da bi stvorila jedan, jugoslovenski. Ona se mora boriti za uništenje društvenih korena svakog nacionalizma. A to uništenje može da u toku svog razvitka donese samo socijalizam, i to promenom materijalne baze društva, a nikako nepotrebnim i štetnim gubljenjem vremena na nacionalističke utopije o veštačkom stvaranju nekakve jugoslovenske nacije ili na veštačko spajanje jezika i kulture. (...) Ovakva unitarno-jugoslovenska konstrukcija bila je van vremena i prostora ako je proverimo sa teoriskih marksističkih pozicija. Vremena slivanja i spajanja nacija u smislu stvaranja novih jedinstvenih nacija klasičnog tipa su prošla.«³

»Kulturno pitanje, to jest pitanje slobodnog razvitka nacionalne kulture, i to kako na području razvijanja jezika, književnosti, umetnosti itd. tako i na području organizacionog učvršćivanja nacionalne individualnosti; ovamo ide pitanje škola, udžbenika, kulturnih i ostalih društava itd., i materijalnog fonda za razvijanje te kulture koji zavisi od ekonomske snage naroda.«⁴

»Naprotiv, koliko će biti intenzivniji procvat nacionalnih kultura, toliko će biti bogatija opštečovečanska kultura. U tom smislu i govorimo o stapanju nacija u opštečovečansku zajednicu. Put do te zajednice ne vodi, dakle, niti može da vodi u pravcu veštačkog slabljenja individualnosti pojedinih nacija ili čak nasilnog spajanja, kao što su ga zamisljali kod nas mnogi iz takozvanog integralno-jugoslovenskog tabora, nego, naprotiv, baš u pravcu jačanja individualnosti svake nacije i njene kulture, koja pretstavlja nezamenljiv izvor opštečovečanske kulture.«⁵

² Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Bgd, 1958, str. 110, prijevod originala napisanog 1938, izašlog 1939. Ovaj je navod u 1. izdanju na str. 29.

³ Isto, str. 397/8. (U 1. izd. ovoga odlomka nema.)

⁴ Isto, str. 427. (1. izd., str. 242.)

⁵ Isto, str. 441. (1. izd., str. 255.) U istom bi se smislu mogli navoditi i odlomci iz djela klasika marksizma-lenjinizma, ali mislim da to ovdje nije potrebno. Dovoljno je i ono što donosi ovogodišnje »Kolo« u br. 7/8.

Idući tim putem riješeno je makedonsko nacionalno pitanje i Makedonci su dobili svoj književni jezik, iako bi, unitaristički gledano, bilo korisnije da su se i dalje služili srpskim.

Tim je putem išla i jezična praksa na srpsko-hrvatskom jezičnom području. U Hrvatskoj je uveden Boranićev Pravopis, u Saveznoj se skupštini naglašava ravnopravnost četiriju jezika: »Prilikom proglašenja Ustava 31. I. 1946. u Ustavotvornoj skupštini članove 1–43. pročitao je na srpskom jeziku MOŠA PIJADE (na slici), 44–76. na hrvatskom ZVONKO BRKIĆ, 77–114. na slovenačkom MARIJAN BRECELJ, a 115–139. na makedonskom VLADO MALEVSKI.«⁶ Službeni list FNRJ izlazi na četiri jezika, posebno u hrvatskoj, a posebno u srpskoj redakciji, »Borba« od god. 1948. izlazi i u zagrebačkom izdanju jezično prilagođenom sredini za koju je namijenjena. Takvih bi se primjera moglo navesti više, ali je i ovo dovoljno da se vidi kakva je bila jezična politika. Dakako, u praksi nije bilo sve idealno, ali su smjernice bile jasne.

Inicijatori Ankete Letopisa MS i Novosadskoga sastanka htjeli su tokove književnog jezika skrenuti u jedan pozivanjem na socijalističke prilike, ali je Anketa LMS, Novosadski sastanak i Zaključci nastavak Skerlićeva nastojanja,⁷ a ne plod novih društvenih prilika. Kad su kasnije neki inicijatori i tumači otvorenije pokazali što zapravo misle, postalo je to još jasnije.

Novi su društveni odnosi nastali 1945, a Anketa je počela 1953. Početak vjerojatno nije slučajno odabran. Anketa je naime počela pošto su se pojavile vijesti o početku rada na hrvatskom pravopisu i gramatici. Evo jedne od njih:

VIJESTI IZ HRVATSKOG FILOLOŠKOG DRUŠTVA

Prema zaključku upravnog odbora osnovane su u Društvu dvije sekcije: pravopisna i gramatička. Zadatak je sekcija, da u što skorije vrijeme izrade naučni pravopis i gramatiku hrvatskoga književnog jezika kao odraz suvremenoga stanja našega književnog jezika. Članovi su sekcija naši najistaknutiji filolozi, a u pravopisnoj sekciji, koja je već započela radom, uz članove Društva zasjedaju i predstavnici Odjela za jezik i književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, predstavnici Društva književnika Hrvatske, Leksikografskog zavoda FNRJ, Društva novinara, predstavnici Filozofskog fakulteta, Akademije za kazališnu umjetnost i lektorâ nakladnih poduzeća. Pravopis treba da bude izrađen za godinu dana.⁸

Pravopisna je sekcija marljivo radila, pravopis je izrađen, ali poslije Ankete i Novosadskog dogovora nije izašao. U ono je vrijeme Anketa shvaćena kao pokušaj ostvarenja Skerlićeve ideje: jedan jezik s ekavicom i latinicom kao rješenjem. Bojeći se toga, hrvatski su lingvisti novosadske Zaključke smatrali

⁶ Borba, 14. 4. 1961.

⁷ Ne mislim time ništa loše pripisati samom Skerliću. Njegova je ideja sasvim normalna i razumljiva u njegovo vrijeme. Na zao je glas došla kasnije, kad je u nekim glavama ostala živa iako su prilike bile sasvim drugačije i kad je u tim prilikama shvaćena kao izraz unitarističkih nastojanja.

⁸ Jezik, I, siječanj 1953, str. 96. Za usporedbu valja navesti da je poziv za Anketu upućen u svibnju iste godine, kako nas izvještava sam Ž. Milisavac, Letopis MS 1/1955, str. 8.

pobjedom.⁹ To je najviše što se u tadašnjem trenutku moglo postići. Razumljivo je što se u promijenjenim prilikama drugačije vladaju, što teže da uspostave normalne tokove književnoga jezika koji su Novosadskim dogovorom bili poremećeni. Ipak, u svojoj djelatnosti odstupaju od njega podjednako i hrvatski i srpski lingvisti, a o praksi da se i ne govori. Da to pokažem, razmotrit ćemo zaključke jedan po jedan.

1. Zaključak: *Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.*

U ovom se zaključku jasno kaže da je književni jezik Srba i Hrvata jedinstven. O razlikama koje su se razvile oko dvaju glavnih središta i upravo zbog njih nema ni riječi. Kako je takav zaključak daleko od stvarnosti, mislim da nije potrebno dokazivati, pogotovu danas, nakon pobjede shvaćanja o varijantama. Htijenje koje mu je ležalo u osnovi sastojalo se u tome da se razlike zaniječuju, uklone postojeće, spriječe nove i tako stvori potpuno jedinstven jezik. Pisati treba tako da se i praktički dokaže da je književni jezik jedinstven. Plod je takva nastojanja tekst pravopisnih pravila. Ona su pisana tako da u tekstu latiničkog izdanja MH u Zagrebu i ćirilčkog MS u Novom Sadu ne bude razlika osim u ćirilici i ekavštini na jednoj strani i latinici i ijekavštini na drugoj. Koliko nam se taj dokaz i činio potvrdom prvoga zaključka, on ga ipak opovrgava.

Prvo, taj tekst nije pisan spontano, nego usklađivanjem dvaju stilizatora, M. Stevanovića i Lj. Jonkea. Da bi bilo jasno što se sve može postići kad se ne piše spontano, pokazat će vrlo ilustrativan primjer:

Putuj, Putujući, prema
Pakracu

»Prijatelju Putujući, posjeti Pakrac. Prekrasna panorama: Pakra, potoci, proplanci. Primi ponudu. Plaćam put, prehranu, postelju. Požuri, pakuj podno Psunja, podno Papuka. Poštuj pravilo pristojnosti, putuj principijelno poslije prvog. Primam porodičnu penziju, po prvom prsne poput pjene, poslije petnaestog plivam po praznom.

Podimo po Pakracu. Pilan ponos Pakraca. Pišti para, plaču pile. Poslovođe pripisuje požrtvovnim pilarima prekovremeni posao. Postoji prijepodnevna, poslijepodnevna, pa ponoćna partija. Poslije prvog, po primitku plaće, piće, pjesma, ples. Po petnaestom, po poznatom programu – predujem. Puno Pakračana prošlo preparandiju, primivši primjerno predznanje. Poneki padnu pa postanu propalice, pijanice. Preparandija prije vrijednog plana prestala postojati, pa prihvaćamo pedagošku. Plaće prosvjete posve pristojne; prebrojavajući pare polome prste. Poduzeća, prodavaonice posluju po planu. Psihijatrija pretrpana, pacijenti pristižu. (Pametniji pacijenti prihvatili privilegij pa pod paskom plijeve peršin, papriku, paradajz povećavajući prihod psihijatriji.)

Prihvati poziv, prijatelju. Pripremam primjerni program. Program počinju pakrački pjevači, poslije posjet poznatom pakračkom podrumu punom prirodnih proizvoda (pokrštavanje poodavna prestalo pa poštovanje poslovođa). Poslije podne pečeni pilići, ples, praseće pečenje. Pravi pokolj po Ponciju Pilatu. Potom poslastice, palačinke, pudinzi, piškote. Po ponoći putuj prema postojbini.

Primi prijateljski pozdrav postarije pomalo prosjede Pakračanke, prije Pitomaćanke, Podravke. Katica Hiter, Pakrac, Gundulićeva 9.¹⁰

⁹ Sjećam se gotovo pobjedonosne izjave jednog učesnika nakon povratka iz Novog Sada: »Spasili smo ijekavicu!«

¹⁰ Vjesnik u srijedu, 13. 7. 1966, str. 20.

Očito je da je potreban poseban napor za sastavljanje takva teksta. Posebnim se nastojanjem mogu napisati i teži tekstovi, npr. bez glasa *r*, *d* i *sl*. Ali to nije normalno pisanje. Spontano se ne može napisati ni jedan poduži tekst da se u njemu ne jave elementi koji jasno pokazuju kojoj varijanti pripada.

Drugo, ni uz poseban napor, ni uz upotrebu riječi sad s jedne sad s druge strane¹¹ autori nisu uspjeli napisati jedinstven tekst koji bi svaka strana primila kao svoj. Zato su neke razlike ipak ostale, npr. *hrvatskosrpski* – *srpsko-hrvatski* (na samim koricama i dalje u tekstu), *jezičnog* – *jezičkog* (43), *tko* – *ko* (54a, 60a), *gluh*, *gluhonijem* – *gluv*, *gluvonem* (89b), *historijski* – *istorijski* (168), *razjednačivanje* – *razjednačavanje* (85), *sati* – *časova* (87f), *perzijski* – *persijski* (165), *slavenski* – *slovenski* (166, 175), *rumunjski* – *rumunski* (168), *španjolski* – *španski* (174). Na razlike bismo nailazili na svakoj strani da se autori nisu odlučili za jedinstvenu pravopisnu terminologiju. Koliko je taj postupak bio sretan, pokazat će kad bude riječ o terminologiji jer ona ima poseban zaključak.

Treće. Ovaj put kojim je pošla Pravopisna komisija, da dokaže i na djelu kako je hrvatski i srpski književni jezik potpuno jedinstven, koliko je neprirodan, toliko je za praksu i neprihvatljiv. Ni jedan pisac ne prihvaća da piše s posebnim naporom kao što je to učinila Pravopisna komisija. Praksa i dalje ide normalnim putem: tekstovi se pišu ili u srpskoj ili u hrvatskoj varijanti i ako treba prilagođuju se za drugu sredinu ili se, bez obzira koji je tekst prvi, oba smatraju autentičnima, npr. tekstovi u Službenom listu SFRJ koji i dalje ima dva izdanja za srpsko-hrvatsko jezično područje. Tako je i u dva paralelna izdanja izašao i Ustav SFRJ. Npr. 23. član glasi:

Građanima se zajamčuje pravo vlasništva na predmetima što služe osobnoj potrošnji, upotrebi ili zadovoljavanju njihovih kulturnih i drugih osobnih potreba.

Građani mogu imati pravo vlasništva na stambenim zgradama i stanovima za zadovoljavanje osobnih i porodičnih potreba, kao i za obavljanje djelatnosti osobnim radom u skladu s pravom građana zajamčenim ovim ustavom i s uvjetima što ih određuje zakon.

Saveznim zakonom određuju se granice prava vlasništva na stambenim zgradama i stanovima.¹²

Građanima se zajamčuje pravo svojine na predmete koji služe ličnoj potrošnji, upotrebi ili zadovoljavanju njihovih kulturnih i drugih ličnih potreba.

Građani mogu imati pravo svojine na stambene zgrade i stanove za zadovoljavanje ličnih i porodičnih potreba, kao i za vršenje djelatnosti ličnim radom u skladu s pravom građana zajamčenim ovim ustavom i sa uslovima koje određuje zakon.

Saveznim zakonom se određuju granice prava svojine na stambene zgrade i stanove.¹²

Drugačije i ne može biti jer ustavni tekst ne smije biti pisan tako da povrijedi jednu ili drugu stranu, ili i jednu i drugu.

¹¹ U tekstu obaju izdanja nalaze se riječi: opći, uopće, također, dopušten, otoci, sat, Talijan, talijanski, Španjolac; ljubičica, insekt, naporedan, naporednost, uslov, uslovljen, predašnji, uputstvo, lice, lični, savremen, konstatovati, komplikovan, dodat, što bi u spontanom pisanju u većini bilo drugačije.

¹² Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Izdanje novinske ustanove Službeni list SFRJ, Beograd, 1963, u dvije istooblične knjžice, jedna ćirilicom, a druga latinicom.

2. zaključak: *U nazivu jezika nužno je uvek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dela.*¹³

Ovaj se zaključak ostvario u velikoj mjeri. Prije su se obično upotrebljavali nazivi *srpski jezik, hrvatski jezik*. Danas toga ima znatno manje, pogotovu u službenoj upotrebi. Praktična je teškoća u tome što nije uvijek lako odrediti što je službena upotreba, a što nije, jer se inače svi slažu da je u neslužbenoj upotrebi normalnije upotrebljavati nesložene nazive.

Inače su nazivi *srpskohrvatski, hrvatskosrpski* kao termini vrlo neprikladni jer uvijek ne znače isto. Jednom iza različitih naziva stoji ista stvarnost (kad se tekst ostvaren u jednoj varijanti označuje sa oba naziva), a drugi put se jednim terminom označuje različita stvarnost (kad se dva teksta ostvarena u objema varijantama označuju jednim nazivom). Prema tome ostvarenje ovoga zaključka nosi u sebi i mogućnost samovoljnoga tumačenja. Upotrebom složenoga naziva *srpskohrvatski, hrvatskosrpski* može se činiti da je ravnopravnost zadovoljena, ali to upravo omogućuje da se ona naruši. Budući da se tekstovi ostvaruju u jednoj ili u drugoj varijanti, oba imena u nazivu samo su prikrivanje pravoga stanja. Tako se savezne institucije gotovo isključivo služe srpskom varijantom, npr. Jugoslovenski zavod za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja (kao što već i sam naziv pokazuje), da navedem samo jedan od mnogih konkretnih primjera. Tu neravnopravnost nimalo ne umanjuje upotreba termina *hrvatskosrpski, srpskohrvatski*. Kad bi hrvatska varijanta imala jedan naziv, a srpska drugi, neravnopravnost se ne bi mogla prikrivati terminološkom formom.

Kao pozitivan primjer mogu istaći najviše predstavničko tijelo, Saveznu skupštinu. U njoj se ravnopravnost jezika potpuno poštuje. Ona sebi ne može dopustiti ni praktično narušavanje ravnopravnosti. Kako je nakon Novosadskog dogovora smatrala da u svoje poslovanje treba uvesti oba naziva, srpsko-hrvatski i hrvatskosrpski, ona ih je i uvela, ali oni u Saveznoj skupštini nipošto nisu sinonimi. Iza tih dvaju naziva stoje dva sadržaja. Postoje dvije komisije: hrvatskosrpska i srpskohrvatska. Prva redigira tekstove u hrvatskoj varijanti, a druga u srpskoj.

3. zaključak: *Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su; zato treba nastojati da i Srbi i Hrvati podjednako nauče oba pisma, što će se postići u prvom redu školskom nastavom.*

Ovaj zaključak na praksu gotovo nije djelovao. Ona ide svojim putem kojim je išla i prije Novosadskog dogovora. Hrvati se u slobodnom izboru ne služe ćirilicom, a Srbi se u pretežnoj većini ne služe latinicom. Ravnopravnosti nema ni u službenijoj upotrebi. Na televiziji se ćirilica samo izuzetno pojavljuje. Beogradski se studio služi latinicom.

¹³ Zaključke navodim s faksimila objavljenog u Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika, MH, Zagreb, 1960.

4. zaključak: *Oba izgovora, ekavski i ijekavski, također su u svemu ravnopravna.*

U saveznim institucijama nisu. Kao što je već spomenuto, one pretežno upotrebljavaju srpsku varijantu, a prema tome i ekavski izgovor.

5. zaključak: *Radi iskorišćavanja celokupnog rečničkog blaga našeg jezika i njegovog pravilnog i punog razvitka neophodno je potrebna izrada priručnog rečnika savremenog srpskohrvatskog književnog jezika. Stoga treba pozdraviti inicijativu Matice srpske koja je u zajednici sa Maticom hrvatskom pristupila njegovoj izradi.*

Htijenja Novosadskog dogovora u ostvarenju ovoga zaključka očitovale su se u velikoj mjeri, ali su u velikoj mjeri i došla u ćorsokak. Polazeći od teze da dokažu kako je hrvatskosrpski književni jezik jedinstven, autori su pošli istim putem koji su zacrtali i u Pravopisu: da se tekst latiničnog izdanja u Zagrebu ne razlikuje od ćiriličnoga teksta u Novom Sadu, osim ćirilice-latiniće, ekavskog-ijekavskog izgovora i abecede-azbuke, »ali će Rječnik, uzet u cjelini, u oba izdanja biti identičan« (iz predgovora). Kako ni uz najveći napor nisu uspjeli naći onakvo rješenje kao u pravopisnim pravilima, pošli su na najgore moguće rješenje: riječi koje se razlikuju u hrvatskoj i srpskoj varijanti navodili su usporedno. Po tome je voda trebala imati ovakvu definiciju: *voda je kemijski spoj, hemijsko jedinjenje vodika, vodonika i kisika, kiseonika u jednu molekulu, jedan molekil.* Uvidjevši i sami komičnost, grotesknost takvog dokazivanja jedinstvenosti hrvatskosrpskog književnog jezika, autori su usporednost ublažili, ali je uklonili nisu. Postupili su ovako:

»Pri tumačenju značenja riječi nastojalo se da se upotrijebe riječi koje su zajedničke za oba jezična područja. Ako se to nije moglo učiniti, u definiciju su se unosile riječi s istočnog i zapadnog jezičnog područja, jedne pored drugih, odvojene zarezom (npr. zrak, vazduh; plin, gas itd.).

Dublete sa glasovnim razlikama (npr. opći i opšti, kemija i hemija, barbar-ski i varvarski, duhan i duvan) kao i one koje imaju različite sufikse i prefikse (npr. sudija i sudac, lekar i liječnik, jezički i jezični, adresovati i adresirati, savremen i suvremen, preduzeće i poduzeće i sl.) davane su u definicijama u obliku koji je u odnosnom dijelu Uredništva uobičajen.« (Iz predgovora.^{13a}) Tako se npr. *balon* u Rječniku tumači ovako: *I.a. šuplje loptasto, elipsasto ili cilindrično tijelo od lakih materija koje se, napunjeno gasom, plinom lakšim od vazduha, zraka diže uvis.*^{13a}

Rječnik je informativan, ali ne daje potrebne informativne podatke, ne daje npr. areal pojedinih riječi, tj. područja na kojem se jedna riječ upotrebljava, pa u tom pogledu nema nikakvih oznaka kod riječi kao što su *barbar*, *bioskop*, *brojitelj*, *čaršav* . . . To je velik lingvistički nedostatak jer je areal pojedinih riječi važno njihovo obilježje. Da Karadžić nije davao oznake iz

^{13a} Navedeno po složenom tekstu nakon imprimatura.

kojega je kraja koja riječ, njegov bi rječnik danas bio znatno manje upotrebljiv, pogotovu za potrebe književnoga jezika. I Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika Srpske akademije nauka daje takve oznake pa npr. uz riječ *barbar* ima oznaka (zap. kr.). Govoreći o tome teoretski, M. Ivić je tražila da se stvarnosti pogleda otvoreno u oči:

»Svima je poznato: književni srpskohrvatski jezik ima dve varijante – istočnu i zapadnu. Razlike među ovim dvema varijantama su male, nevažne za strukturu jezika. Ovo naročito upada u oči kad znamo kakva je inače situacija u književnom jeziku nekih drugih naroda (npr. Francuza ili Nemaca). Pa ipak, ma koliko bile od sporednog značaja, ovakve bi razlike trebalo uvek pažljivo registrovati u našim gramatikama. Moramo se čuvati opasnosti jednostranog osvetljavanja jezičke realnosti. Veran naučni opis savremenog književnog jezika obavezno zahteva budnost u ovom pravcu. Naša odgovornost tu, uostalom, i nije samo naučnog karaktera. Neosvetljavanjem problema, za koji svi znaju da postoji, stvara se nepotrebno pogrešan utisak o realnim činjenicama – laicima se čini da su razlike veće nego što zaista jesu i da se istina iz „drugih razloga“ prećutkuje. Tačna obaveštenost javnosti u ovom pogledu bila bi na ovom polju najveći doprinos bratstvu naših naroda, a za nauku bi svako istraživanje u ovom pravcu dalo u mnogom pogledu dragocene podatke.«¹⁴

Svima je poznato da ima tipično hrvatskih riječi (*kazalište, kipar, kolodvor, kolovoz, konobar, kotar...*) i tipično srpskih (*preduprediti, preduzeće, preimućstvo, prenebregavati, prevashodan, prevazići*), ali to u rječniku neće biti označeno. Zbog toga je i sam naslov rječnika postao sporan.

To vjerovatno nisu svi nedostaci toga rječnika koji proistječu iz pogrešnih pretpostavki, ali su dovoljni da osvijetle kako su stručnjaci zapali u neugodnu situaciju kad slijede jedno htijenje koje ne može biti rješenje problemâ koji stoje pred nama.

6. zaključak: *Pitanje izrade zajedničke terminologije takodje je problem koji zahteva neodložno rešenje. Potrebno je izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života.*

Pridjev *zajedničke* lijep je primjer za apstrakciju jer se pod zajedničkom terminologijom može svašta razumjeti. Htijenje je jasno došlo do izražaja u glavi za naknadne potpise:

»Naročito naše najviše naučne i kulturne ustanove, navedene u Zaključcima, treba da uzmu u ozbiljno razmatranje pitanje rešavanja onih problema koji su istaknuti kao hitni i neodložni, kao što je izrada jedinstvene terminologije i zajedničkog pravopisa.«¹⁵

¹⁴ Današnji aspekti proučavanja srpskohrvatskog književnog jezika, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. IV–V, Novi Sad, 1961–62, str. 114/5.

¹⁵ Navedeno po faksimilu objavljenom u Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika, MH, Zagreb, 1960.

Ovdje se već govori o jedinstvenoj terminologiji. Da to nije slučajna stilizacija, vidi se po ostvarenju u Pravopisu. Pravopisna je komisija stvorila jedinstvenu pravopisnu terminologiju. Tim je činom daleko zakoračila izvan granica pravopisa, zahvatila duboko u tokove književnoga jezika, poremetila odnose u kulturnim vrijednostima i zatražila od svakog pojedinca da mijenja svoje govorne navike dotad opravdane književnom praksom (*tačka, zarez i dr.*). Uz to taj posao nije obavljen na doličnoj znanstvenoj visini, koliko se uopće takav posao znanstveno i može obaviti. Slabost te jedinstvene terminologije istakao je D. Brozović u našoj i stranoj publikaciji.¹⁶

Isticano je kako ta jedinstvena terminologija treba i drugim strukama da posluži kao uzor, ali druge struke nisu pošle tim putem, osim kemije, i to ne cijele kemije, nego samo anorganske. God. 1966. izašla je u Zagrebu u izdanju Školske knjige »Unificirana jugoslavenska nomenklatura anorganske kemije« s rješenjem jednako lošim kao i Pravopisne komisije,¹⁷ svi je kemičari ne prihvaćaju, a ni sama nije do kraja unificirana. Ostale su razlike kao hemija-kemija, hlor-klor, hrom-krom.

Zanimljivo je istaći da se jedinstvene pravopisne terminologije ne drže ni sami njezini tvorci. God. 1964, dakle četiri godine nakon izlaska Pravopisa, M. Stevanović objavio je knjigu Savremeni srpskohrvatski jezik i u njoj upotrebljava termine: *gradenje reči* (str. 401. i dalje), *zajedničke ili opšte imenice* (177), *zbirne, kolektivne imenice* (179), *složeni suglasnik* (210), *posesivni (prisvojni) pridevi* (254), *posesivne zamenice* (289), *uprošćavanje suglasničkih skupova* (107), iako su u Pravopisu kao zajednički usvojeni termini: *tvorba riječi, zajedničke imenice, zbirne imenice, sliveni suglasnik, prisvojni pridevi, prisvojne zamjenice, pojednostavnjivanje suglasnika*. To ne iznosim kao prigovor, nego kao dokaz kako je htijenje koje je dovelo do jedinstvene terminologije neprirodno. Zato Lingvistička komisija Jugoslavenskog odbora za izradu terminoloških rječnika nije mogla ići tim putem. U Uputstvu za pripremanje terminoloških rečnika, usvojenom na I sjednici Lingvističke komisije 17. i 18. lipnja 1966. u Samoboru, piše:

»Razume se, usklađivanje o kojem je ovdje reč ne treba brkati s oktroisanim ujednačavanjem. Takav pokušaj naišao bi na opravdan otpor i završio bi se neuspohom, ali bi nam doneo teške političke štete. Koordinacija se sme sprovoditi samo tamo gde se ne sukobljava s jezičkim osećanjem u jednoj sredini, njeno težište mora biti na racionalizaciji, na iznalaženju onoga što je najpodesnije. Ne bi bilo umesno, pa ni dopušteno, težiti unifikaciji onog terminološkog fonda koji ne ostaje u uskim stručnim granicama nego spada i u

¹⁶ »Po izlasku novog pravopisa«, *Mogućnosti*, 2/1961, str. 140–158, »O stanju srpskohrvatske lingvističke terminologije«, *Slavjanska lingvistična terminologija*, Sofija, 1962, str. 141–147.

¹⁷ Tu je terminologiju ocijenio D. Brozović u »Telegramu«, 20. 1. 1967. i S. Babić u *Vjesniku*, 22. 1. 1967.

svakodnevni jezik ili u termine u okviru opšteg obrazovanja, dok se usko stručni termini, najčešće internacionalni izrazi, mogu ujednačavati u veoma širokim razmerima.«¹⁸

7. zaključak: *Zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis. Izrada toga pravopisa danas je najhitnija kulturna i društvena potreba. Nacrt pravopisa izradiće sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka. Pre konačnog prihvatanja nacrt će biti podnet na diskusiju udruženjima književnika, novinara, prosvetnih i drugih javnih radnika.*

Ovaj je zaključak ostvaren gotovo u potpunosti. 1960. izašao je zajednički Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika. Jedinствен ipak nije ne samo u tekstu nego ni u pravilima. Ostale su neke dvostrukosti: *uvo-uho*, *hemija-kemija*, *tko-ko*, *pisanje futura I*, *pisanje stranih imena* i dr. Pravopisna se komisija nadala da će te dublete vrijediti podjednako na cijelom hrvatsko-srpskom jezičnom području, ali su se dublete u praksi polarizirale. Inače ostvarenje 7. zaključka u načelu valja pozdraviti. Dobro je da imamo jedinstven pravopis u mjeri u kojoj je to moguće. Treba samo prigovoriti načinu na koji je ostvaren. Ima krupnih nedostataka, i to takvih da ga se odriču i sami autori. Tako M. Stevanović, pišući o naglascima u Pravopisnom rječniku, kaže: »Mi, međutim, znamo da komisija za pravopis kao celina nije stala na gladište da se mogu dopustiti takva odstupanja. I možemo reći da su ona učinjena zaslugom onih koji ili nisu znali za zajednički stav pravopisne komisije u vezi s tim problemom ili su taj stav smetnuli s uma.«¹⁹ »I mi mislimo da su drugovi koji su sređivali rečnik uz novi pravopis i nesvesno prešli okvire onoga što je cela Pravopisna komisija utvrdila kao princip...«²⁰ Te samovolje ima i u drugim područjima Pravopisnog rječnika. Mislim da je samovoljom jednog člana uredništva uneseno »tôčan ne nego tãčan«, »tôčnôst ne nego tãčnôst«. Zbog ravnopravnosti u rječnik su sustavno unošeni i oblici bez obzira postoje li u stvarnosti ili ne, po načelu da se uz *koristica* i *horistkinja* unese i *horistica* i *koristkinja*, uz *dejtšovati* i *djejtšovati*. Ali i bez toga je pravopisni rječnik sporan. On u našim prilikama one kojima je namijenjen više zbunjuje nego što im pomaže. Zato pri izradi novoga izdanja treba dobro razmisliti kakav rječnik treba da je uza nj, ako jedinstvenog rječnika uopće treba.

8. zaključak: *Treba odlučno stati na put postavljanju veštačkih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika. Treba sprečiti štetnu pojavu samovoljnog »prevodenja« tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.*

¹⁸ Navedeno po šapirografiranom tekstu koji se nalazi u Matici hrvatskoj.

¹⁹ Naš jezik, knj. XIII, Bgd, 1963, str. 4.

²⁰ Isto, str. 5.

Da nije toga zaključka i riječi *samovoljnog* u njemu, nevolje s Novosadskim dogovorom bile bi još veće. Njime se posredno priznaju varijante i po tome je on u suprotnosti s prvim zaključkom koji spominje samo razliku *ije-e*.

Negiranje činjeničnog stanja ili tek posredno priznavanje nije moglo dugo potrajati. Trebalo je jasno reći da hrvatskosrpski književni jezik nije jedinstven, da postoje varijante. O njima se pisalo i govorilo i prije, posebno prof. Lj. Jonke, osobito u članku »Specifičnosti u normiranju hrvatskosrpskog književnog jezika«,²¹ ali je to u širu lingvističku i nelingvističku javnost prodrlo tek od V kongresa jugoslavenskih slavista u Sarajevu 1965. Priznanje da postoje varijante ne dopušta više da se Novosadski dogovor ostvaruje kako je zamišljeno i kako se počeo ostvarivati u Pravopisu i Rječniku Matića.

Kao što izneseno pokazuje,²² problem je zamršen i traži svoje rješenje. Nakon svega lingvisti ne mogu normalno raditi ako se jasno ne utvrdi gdje smo i na čemu smo.

Književne novine vide izlaz u ovome:

»Jedini način da se izbegnu situacije, kao ova koja je dovela do nesporazuma poslednjih nedelja, i da se otklone razlozi za nesporazume, jeste slobodan i otvoren dijalog svih onih koji žive u ovoj zemlji o problemima koji postoje i koji se javljaju u nešto začestnijem vidu. Novosadski književni dogovor predstavlja primer kako se mogu, uz sva poštovanja nacionalnih osetljivosti, rešavati ona naučna pitanja koja u sebi sadrže dobrim delom politički smisao. Upravo bi jedan takav razgovor između lingvista, filologa, pisaca, i svih onih koji vode brigu o kulturi našeg književnog jezika, bio u ovom trenutku više nego neophodan.

Uostalom, i Novosadski književni dogovor ostavljao je otvorena vrata za dalje razgovore. Mnoga pitanja, koja su u Novom Sadu rešena, bila su rezultat kompromisa, ne nacionalnih, nego kompromisa između različitih naučnih shvatanja. Mnogo šta ostavljeno je praksi da pokaže da li je dobro ili ne, i da se prihvati ono što se pokaže kao vitalnije i zdravije. Da li, možda, revizija Novosadskog dogovora, u tom smislu, ne bi mogla da približi gledišta i koncepcije jezičkih stručnjaka iz naših različitih krajeva koji govore vrlo često samo i isključivo na osnovu jezičkih iskustava pokrajina ili regiona u kojima žive? Neke zajedničke akcije koje bi prethodile toj vrsti dogovora, razgovori koji bi se vodili u mirnijoj atmosferi – sa poštovanjem naučnih činjenica i sa nesumnjivom dobrom voljom da se nađu zajednička rešenja – upravo je ono što danas svi ljudi u ovoj zemlji očekuju i što će ne samo svaki javni ili kulturni radnik, nego i svaki radni čovek u našoj zemlji pozdraviti.«²³

I ja vidim rješenje u slobodnom i otvorenom dijalogu koji bi jasno i pošteno rekao na čemu smo. O mnogim je stvarima potrebno raspravljati. Zato sam i napisao ovaj članak, iako u njemu nisam rekao sve što bih sada imao reći. Nadam se da ću imati još prilike.

²¹ Jezik, XII, Zgb, 1964, str. 1-6.

²² 9. i 10. zaključak tehničke su prirode i nije ih potrebno ovdje spominjati.

²³ 15. 4. 1967, str. 1.

PRILOG INTERPRETACIJI PJESAMA DRAGUTINA TADIJANOVIĆA
»MJESEČINA« i »DA SAM JA UČITELJICA«

Ljerka Matutinović

Fenomen lirske pjesme nosi u sebi bogatstvo, ljepotu i složenost svijeta i života što ga je pjesnik – stvaralac, u trenutku poetskog nadahnuća, obuhvatio, odabrao i objektivirao.

Tu ekspresiju subjektivne spoznaje svijeta i života upotpunjuje pjesnikova invencija i maštovitost. Izrastanje poetskih misli i emocija, taj stvaralački tok i sažimanje viđenoga i doživljenoga, to fiksiranje bitnih elemenata, a odbacivanje nebitnih – mi ne možemo pratiti. Tek naslutiti možemo što se sve zbililo u pjesnikovoj duhovnoj unutrašnjosti koja – preokupirana svojom slikom svijeta – preobražava taj svijet u posebnost vlastite pjesničke riječi – pjesničkog izraza.

Nadahnutost konačne umjetničke konkretizacije misaono-emotivnog procesa sagledavamo u odabranim riječima i kompoziciji poetskih slika, u formi, odnosno strukturi pjesme i funkcionalnosti ritma.

Sve ove komponente otkrivaju nam – u isto vrijeme – originalnost, inventivnost i individualnost pjesnika – stvaraoca.

Da bismo uočili poentu pjesme, razotkrili njenu srž i bit koja je često skrivena (na prvi pogled neuočljiva), i shvatili smisao i značenje poetske poruke, moramo se vratiti, zajedno s pjesnikom, *motiv* (koji ga je inspirirao i zaokupio), *temi* (koja se razvija, izrasta pred nama u cjelovit doživljaj), *misaono-emotivnim aspektima* pjesnikovim (koji – premda su odraz subjektivnog odnosa prema svijetu i životu – postaju dio objektivne stvarnosti u trenutku kada uzbude naše emocije i misli, kada postanu dio naših, vlastitih sukoba i traženja i raspoloženja); i konačno – *izražajnoj snazi poetske riječi, poetskom govoru*. A upravo to je težnja – interpretacije: razotkriti (objasniti, protumačiti), zajedno s pjesnikom, putove njegova stvaralačkog postupka i umjetničke konkretizacije (izraza) da bismo – na kraju – (u sintezi) istakli značajne, karakteristične komponente izraza, ritma, forme itd. i krajnji cilj: smisao poetske poruke.

O poetskom djelu Dragutina Tadijanovića napisan je velik broj studija, kritika i prikaza. Cilj ovog članka neće biti izdvajanje kritičkih napisa o poeziji Dragutina Tadijanovića i njihovo uklapanje u kontekst interpretacija, već težnja da se istaknu neke osobitosti Tadijanovićeve poetske riječi.

Kada bismo pošli kronološkim redom (od 1920–1962. god.), izdvajajući tek poneke pjesme koje su dio tog jezgrovitog i poetski osmišljenog kazivanja o životu, morali bismo spomenuti impresivnu jednostavnost »Visokih žutih žita« kao i posebnost atmosfere nošene sugestivnim ritmom – u pjesmi »Šume snivaju«. Plastičnost prostornosti nasuprot pažljivo fiksiranom ambijentu koje-